

VU Research Portal

Worldviews and the Transformation to Sustainable Societies

Hedlund-de Witt, A.

2013

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Hedlund-de Witt, A. (2013). *Worldviews and the Transformation to Sustainable Societies: An exploration of the cultural and psychological dimensions of our global environmental challenges*.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Samenvatting

Wereldbeelden en de transformatie naar duurzame samenlevingen: Een verkenning van de culturele en psychologische dimensies van onze mondiale milieu-uitdagingen.

In het wereldwijde debat over duurzame ontwikkeling lijkt een groeiende erkenning te zijn van het belang van *wereldbeelden* voor de dringend noodzakelijke transformatie naar meer duurzame samenlevingen. Zoals Mike Hulme (2009) stelt in zijn alom geprezen boek *'Why we disagree about climate change,'* discussies over mondiale milieu-uitdagingen zoals klimaatverandering zijn geschillen over onszelf—over onze dromen, onze angsten, onze aannames, onze identiteit—dat wil zeggen: over onze wereldbeelden. Sommige auteurs stellen dan ook dat de verschillende crises waar we momenteel mee te maken hebben niet alleen ecologisch, technologisch, economisch, en politiek-institutioneel van aard zijn, maar ook filosofisch-existentieel, psychologisch, cultureel, en zelfs spiritueel. Wereldbeelden worden dus steeds meer—en vanuit een groeiend aantal perspectieven en disciplinaire invalshoeken—geacht van vitaal belang te zijn in onze urgente zoektocht naar meer duurzame samenlevingen. Een van de belangrijkste argumenten en vooronderstellingen van dit proefschrift is dan ook dat een goed begrip van wereldbeelden een belangrijke rol speelt bij het aanpakken van onze complexe, veelzijdige, verweven, mondiale duurzaamheidsvraagstukken.

Het doel van dit proefschrift is dan ook om bij te dragen aan sociaal-culturele transformatie in de richting van meer duurzame samenlevingen, door het genereren van inzicht in de aard en structuur van wereldbeelden in het hedendaagse Westen en hun samenhang met de doelstellingen en vraagstukken van duurzame ontwikkeling.

Dit doel is onderverdeeld in vijf subdoelen, welke als volgt kunnen worden samengevat:

- 1) Inzicht in de aard van wereldbeelden;
- 2) Empirisch onderzoek naar de structuur van wereldbeelden;
- 3) Verkennen van uiteenlopende wereldbeelden en hun relevantie voor duurzame ontwikkeling;
- 4) Verdiepen van inzicht in wereldbeelden met een bijzonder potentieel voor duurzame ontwikkeling; en
- 5) Toepassen van inzichten in wereldbeelden in duurzaamheidsbeleid en -praktijk.

In het eerste hoofdstuk beargumenteer ik zorgvuldig waarom wereldbeelden een belangrijke rol spelen bij het aanpakken van onze complexe duurzaamheidsvraagstukken vanuit vier verschillende disciplinaire invalshoeken: filosofie, psychologie, sociologie en politicologie. Ondanks uiteenlopende standpunten over het onderwerp benadrukken milieufilosofen doorgaans dat wereldbeelden (en vaak het Westerse wereldbeeld) aan de grondslag liggen (of zelfs de kernoorzaak, of 'wortel' zijn) van onze mondiale milieuproblemen. Voor een

ingrijpende verandering in deze zijn wereldbeelden derhalve van cruciaal belang voor het vinden van oplossingen. Met name milieupsychologen betogen dat een verandering van individuele levensstijlen essentieel is in de transitie naar meer duurzame samenlevingen, en een begrip van wereldbeelden daarom pertinent. Denk bijvoorbeeld aan de complexe opgave van het wijzigen van cultureel ingebedde gedragspatronen zoals vleesconsumptie, auto- en energiegebruik, stemgedrag, consumptie van 'groene' producten, en steun voor milieuorganisaties en -beleid. Daarnaast laat sociologisch onderzoek zien dat diepgaande verschuivingen in (het Westerse) wereldbeeld reeds plaatsvinden, en dat deze samenhangen met de opkomst van allerhande sociale, emancipatoire, en 'grassroots' initiatieven en organisaties—waaronder de milieubeweging—en democratisering en maatschappelijke verandering in het algemeen. Verder zijn er argumenten vanuit het oogpunt van de politicologie. Een kritische reflectie op de vaak impliciete wereldbeelden waarop beleid wordt gebaseerd kan helpen minder duurzaam beleid te onderscheppen en tevens een uitgangspunt vormen voor een meer reflexieve beleidsontwikkeling. Tot slot ga ik in dit hoofdstuk in op mijn eigen 'onderzoekswereldbeeld,' en plaats ik de gekozen *mixed methods* (gecombineerde methoden) onderzoeksopzet in deze context. Deze onderzoeksopzet bestaat uit kwantitatieve (een grootschalige representatieve enquête in Nederland) en kwalitatieve studies (diepte-interviews in Canada, de Verenigde Staten en Nederland), in combinatie met literatuuronderzoek.

Vooralsnog is het controversieel wat wereldbeelden precies wel en niet zijn. Ook is het nog onduidelijk hoe het concept het best kan worden geoperationaliseerd in het kader van de onderzoeks- en (beleids)praktijk. Daarom begin ik in hoofdstuk twee met een verkenning van de aard van wereldbeelden (*doelstelling 1*). Ik geef een overzicht van verschillende conceptualiseringen van de term wereldbeeld in de geschiedenis van de filosofie, waarbij de ideeën van Plato, Kant, Goethe, Hegel, Nietschze, en Heidegger centraal staan, evenals een aantal hedendaagse stromingen (zoals sociaal constructivisme) en hun (mogelijke) opvolgers (critical theory, integral theory, critical realism). Uit dit overzicht blijkt dat wereldbeelden kunnen worden opgevat als de onontkoombare, overkoepelende systemen van betekenis en betekenisgeving die in aanzienlijke mate vormgeven hoe mensen de werkelijkheid interpreteren, vormgeven, en co-creëren. Vervolgens formuleer ik het *Integrative Worldview Framework* (IWF). Dit kader operationaliseert wereldbeelden door deze te differentiëren in vijf onderling samenhangende aspecten: ontologie, epistemologie, axiologie, antropologie, en maatschappijvisie (of 'sociaal imaginair'). Een *ontologie* is een perspectief op de aard van de werkelijkheid, een visie op 'wat is' (o.a. de aard van de natuur, het ontstaan van het universum, de aan- of afwezigheid van een God of het goddelijke). Een *epistemologie* is een perspectief op hoe mensen tot kennis van de werkelijkheid kunnen komen (wat is valide kennis, en waarom?). Een *axiologie* is een perspectief op wat een 'goed leven' is, zowel in morele zin (ethische waarden) als in termen van de kwaliteit van leven (esthetische waarden). Een *antropologie* is een perspectief op wie of wat voor een wezen de mens is en wat zijn/haar rol en positie in de wereld, of zelfs het universum, is. Een *maatschappijvisie* is een perspectief op hoe

de samenleving moet worden georganiseerd en maatschappelijke problemen (waaronder milieuproblemen) moeten worden aangepakt. Een wereldbeeld geeft (vaak impliciet) in globale zin antwoord op al deze vragen en kwesties. Door deze verschillende aspecten te onderscheiden wordt het enigszins abstracte begrip 'wereldbeeld' dus beter onderzoekbaar (*doelstelling 2*; zie ook tabel 2, p. 80). Tevens concludeer ik dat wereldbeelden historisch en ontwikkelingsmatig verankerd zijn. Zo beargumenteer ik dat de evolutie van het wereldbeeld-concept de suggestie wekt van een toenemende reflexiviteit, creativiteit, verantwoordelijkheid, en inclusiviteit—allen cruciale kwaliteiten in het wereldwijde debat over duurzame ontwikkeling.

In het licht van de behoefte aan meer robuust, empirisch onderzoek naar de relatie tussen wereldbeelden en duurzame ontwikkeling, streef ik er in hoofdstuk drie naar om dergelijk (survey) onderzoek te ondersteunen (*doelstelling 2*). Ik doe dit door bestaande meetinstrumenten, zoals de *New Environmental Paradigm*, kritisch te analyseren, en door het ontwikkelen van een nieuwe conceptuele en methodische aanpak. Eerst wordt een overzicht gegeven van verschillende meetinstrumenten uit uiteenlopende disciplinaire en theoretische tradities. Dit resulteert in een meta-analyse van hun sterke en zwakke punten. Op basis hiervan concludeer ik dat een meer optimale aanpak alomvattend en systematisch dient te zijn, en structurele wereldbeeld-overtuigingen zou moeten meten. Bovendien betoog ik dat een optimale aanpak de menselijke en culturele ontwikkeling meeneemt, in plaats van beperkt te zijn tot de vaak gebruikte tegenstellingen en binaire schalen (bv. *New Environmental Paradigm* versus *Dominant Social Paradigm*, intrinsieke versus instrumentele waarden van natuur), die de cognitieve mogelijkheid van integratie uitsluiten. Tot slot stel ik dat de IWF in staat is om een dergelijke systematische, alomvattende, structurele, en dynamische operationalisering van het wereldbeeld-construct te ondersteunen. Op deze manier wordt een conceptueel en methodisch vernieuwende aanpak van het verkennen van wereldbeelden en hun relatie tot duurzaam gedrag ontwikkeld.

In hoofdstuk vier gebruik ik de IWF om empirisch en kwantitatief te onderzoeken hoe milieuhoudingen en duurzame levensstijlen zijn gerelateerd aan wereldbeelden in individuen en de (Westerse) samenleving als geheel. Hiermee worden dus zowel de bruikbaarheid van de IWF voor het onderzoeken van wereldbeelden getest (*doelstelling 2*) als verschillende wereldbeelden en hun relevantie voor duurzame ontwikkeling verkend (*doelstelling 3*). Eerst worden wereldbeelden en milieuhoudingen in een breder, historisch-culturele context (op basis van het werk van Charles Taylor) en in een psychologische context (met behulp van 'Self-Determination Theory,' SDT) geplaatst. Vervolgens is een vragenlijst voor het verkennen van wereldbeelden, milieuhoudingen, en duurzame levensstijlen ontwikkeld en uitgevoerd met 1.043 personen in Nederland. Hoofdcomponent-analyses resulteerden in vijf wereldbeeld-factoren, genaamd *Innerlijke groei*, *Hedendaagse spiritualiteit*, *Traditionele God*, *Focus op geld*, en *Seculier materialisme*, en drie milieuhoudingen, genaamd *Verbondenheid met natuur*, *Bereidheid te veranderen*, en *Technologische optimisme*. De resultaten tonen aan dat met name

Innerlijke groei en Hedendaagse spiritualiteit samenhangen met Verbondenheid met natuur en Bereidheid te veranderen, welke correleren met meer duurzame leefstijlen. Focus op geld en Seculier materialisme daarentegen blijken samen te hangen met Technologisch optimisme, welke correleert met doorgaans minder duurzame leefstijlen. Deze studie laat daarmee zien dat er inderdaad een empirisch aantoonbare relatie is tussen hoe mensen de wereld begrijpen en interpreteren (wereldbeelden) en allerlei milieurelevante gedragingen, zoals vleesconsumptie, autogebruik, stemgedrag, en steun voor milieuorganisaties. In lijn met SDT suggereren deze resultaten dat meer intrinsiek georiënteerde ('eudaimonische') wereldbeelden positief correleren met pro-milieuattituden en levensstijlen, terwijl meer extrinsiek georiënteerde ('hedonische') wereldbeelden negatief correleren. In overeenstemming met Taylor kunnen deze resultaten ook geïnterpreteerd worden als een indicatie van het bestaan van (tenminste) een meer traditioneel, een meer modern, en een meer postmodern wereldbeeld in Nederland.

Zoals uit de resultaten van de enquête blijkt, zijn diverse fenomenen, waaronder de nadruk op natuurbeleving en verbondenheid, de cultuur van de hedendaagse spiritualiteit, en de hedendaagse nadruk op innerlijke groei en zelfexploratie van bijzonder belang voor duurzame ontwikkeling. Hoofdstukken vijf, zes, en zeven rapporteren daarom verder onderzoek naar deze verschijnselen, zoals spirituele natuurbeleving (hoofdstuk vijf), hedendaagse spiritualiteit (hoofdstuk zes), en het integratieve wereldbeeld (hoofdstuk zeven), en hun samenhang met doelen en kwesties van duurzame ontwikkeling (*doelstelling 4*).

In hoofdstuk vijf wordt de hedendaags natuur-spiritualiteit begrijpelijk en invoelbaar voor de lezer gemaakt door het geven van een inkijkje in deze belevingswereld. Dit wordt gedaan door de spirituele dimensie van natuurbeleving en de relatie daarvan met een gevoel van verantwoordelijkheid voor het milieu te verkennen, zoals gerapporteerd in 25 diepte-interviews met natuurliefhebbers/milieubeschermers en spirituele beoefenaars in Victoria, Canada. Hoewel deze individuen niet rechtstreeks is gevraagd naar hun wereldbeelden, zijn hun begrip en ervaring van zowel natuur als spiritualiteit uitgebreid onderzocht, waardoor inzicht in centrale aspecten van hun wereldbeelden ontstaat. Uit de analyse blijkt dat de geïnterviewden de natuur doorgaans als vol van betekenis, intrinsieke waarde, en/of het goddelijke zien. Dit lijkt samen te hangen met (en mogelijk te leiden tot) een groter gevoel van verantwoordelijkheid voor het milieu. Tegelijkertijd hebben zij doorgaans een natuurlijk, evolutionair, en 'werelds' begrip van spiritualiteit, welke lijkt te resulteren in een ethiek van 'verwantschap met alle leven.' De spirituele natuurbeleving zelf werd gekenmerkt door drie belangrijke thema's, gelabeld *Aanwezigheid*, *Verbondenheid*, en *Zelfexpansie*. Veel deelnemers rapporteerden dat deze spirituele natuurervaringen hun wereldbeeld, gevoel van verantwoordelijkheid voor het milieu, en soms hun loopbaankeuzes diepgaand beïnvloed hadden. Het onderzoek belicht daarbij drie wegen naar een gevoel van verantwoordelijkheid voor het milieu: diepe ontmoetingen met de natuur, hedendaagse spiritualiteit, en hun convergentie in spirituele natuurbeleving.

Hoofdstuk zes rapporteert een literatuurstudie van de sociologie van de cultuur van hedendaagse spiritualiteit (of 'New Age'), wat resulteert in een overzicht van de mogelijkheden en valkuilen van deze subcultuur voor duurzame ontwikkeling. Dit hoofdstuk stelt dat deze cultuur zowel een potentieel veelbelovende kracht is voor duurzame ontwikkeling, evenals een verschijnsel met specifieke risico's. Tabel dertien (p. 196) geeft een beknopt overzicht van de belangrijkste mogelijkheden en valkuilen zoals die uit deze studie naar voren komen. Tot slot wordt een psychologisch ontwikkelingsperspectief geïntroduceerd om onderscheid te kunnen maken tussen meer monistische en meer integratieve tendensen in deze cultuur.

In hoofdstuk zeven focus ik op het opkomende integratieve wereldbeeld. Volgens verschillende auteurs is de essentie van dit wereldbeeld dat het er naar streeft het rationele denken en de wetenschap te verzoenen en synthetiseren met een spiritueel gevoel van ontzag voor de kosmos. Dit onderzoek genereert inzicht in dit wereldbeeld door het kwalitatief te verkennen middels 20 diepte-interviews met 'integratieve duurzaamheidsleiders' en vernieuwers (*doelstelling 4 en 2*). De resultaten tonen aan dat deze individuen: een evolutionair/ontwikkelings-, spiritueel-verbindend perspectief op de aard van de werkelijkheid delen (ontologie); een positieve kijk op de menselijke natuur hebben, namelijk als zijnde gekenmerkt door een groot, maar over het algemeen niet-gerealiseerd, potentieel (antropologie); een internalisering van autoriteit benadrukken, evenals een integratie van meerdere manieren om kennis te verwerven (epistemologie); en hun duurzaamheidswerk op een spiritueel fundament baseren (axiologie). De resultaten laten ook zien hoe deze ideeën en aannames logisch leiden tot een 'duurzame maatschappijvisie,' die 1) positief; 2) emancipatoir; 3) inclusief post-rationele manieren van werken/kennen, en 4) integratief/synthetisch is. Tot slot beargumenteer ik dat deze maatschappijvisie vooral vanwege de compatibiliteit met, en de poging te integreren en synthetiseren—in plaats van polariseren—met andere perspectieven en wereldbeelden, de belangrijke taak van communicatie en grootschalige mobilisatie voor duurzame oplossingen kan dienen.

In hoofdstuk acht verken ik hoe de vergaarde inzichten kunnen worden toegepast in duurzaamheidsbeleid en -praktijk (*doelstelling 5*). Om dit te doen, introduceer ik een uitgebreidere articulatie van de IWF (*doelstelling 2*), waarbij ik een overzicht geef van de belangrijkste wereldbeelden in het Westen, op basis van de empirische resultaten van met name de hoofdstukken vier, vijf, zes en zeven, in het licht van de bevindingen van onder andere de sociologie. Zie tabel 13 voor deze uitgebreide IWF, die ideaaltypisch onderscheid maakt tussen traditionele, moderne, postmoderne, en integratieve wereldbeelden, met behulp van de vijf wereldbeeldaspecten (ontologie, epistemologie, et cetera) als organiserende structuur. In dit hoofdstuk bied ik ook het perspectief dat de cultuur van de hedendaagse spiritualiteit (zoals met name onderzocht in hoofdstuk zes) mogelijk kan worden opgevat als overgang en brug tussen meer postmoderne en meer integratieve wereldbeelden, in het kader van een proces van dialectische ontwikkeling.

In dit hoofdstuk poog ik vervolgens aan te tonen dat de IWF het potentieel heeft om te dienen als: 1) een heuristiek voor psychologische, culturele, en beleidsreflectie; 2) een analyse-instrument voor het begrijpen van wereldbeeldendynamiek in de samenleving, en 3) een hulpmiddel voor effectieve duurzaamheidscommunicatie en -oplossingen. Reflectie op en verduidelijking van het wereldbeeld dat de basis vormt van bepaalde (beleids)doelen kan een krachtige en transformatieve invloed op het beleidsvormingsproces hebben. Bovendien zal een fundamenteel inzicht in de structuur en dynamiek van wereldbeelden in de hedendaagse context waarschijnlijk bijdragen tot beter afgestemde, en dus effectievere, communicatie en samenwerking voor duurzame oplossingen. De IWF kan daarbij ook functioneren als een concreet hulpmiddel voor het ondersteunen van meer reflexieve bestuursvormen evenals het verhogen van hun democratische en deliberatieve kwaliteit. Zoals het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) heeft betoogd, kan het denken vanuit het perspectief van uiteenlopende wereldbeelden helpen om minder duurzame beleidsstrategieën te onderscheppen en negatieve dwarsverbindingen en feedbackloops bloot te leggen. De explicitering en confrontatie van wereldbeelden kan dan het uitgangspunt vormen van een creatief proces voor het zoeken van syntheses en nieuwe wegen voor beleidsvorming.

Ik sluit in hoofdstuk negen af met een bespreking van de belangrijkste theoretische en methodische problemen met betrekking tot het proefschrift als geheel, met inbegrip van 1) het gebruik van verschillende theoretische en paradigmatische perspectieven; 2) het gebruik van een ontwikkelingsperspectief; 3) de relatie tussen individuele en collectieve wereldbeelden; 4) de invloed van het wereldbeeld van de onderzoeker; 5) het gebruik van een heuristische benadering; 6) de keuze me te richten op bepaalde wereldbeelden ten koste van anderen; en 7) de wereldbeeld-structuren voortkomend uit de enquête. In deze context formuleer ik ook aanbevelingen voor vervolgonderzoek. Tot slot eindig ik met het samenvatten van mijn belangrijkste bevindingen ten aanzien van de vijf subdoelen, en schets ik toekomstperspectieven door het bondig bespreken van de grotere, maatschappelijke en beleidsmatige implicaties van deze studie.